

Народні традиції, звичаї і побут українців

I. Основні риси господарського побуту

- Більшість українського населення в період другої половини XIII — початку XVII ст. займалася землеробством.
- Феодально-кріпосницький гніт гальмував розвиток господарства, зокрема уповільнював поліпшення землеробських знарядь праці. Деяко удосконалений зберігався плуг із залізними частинами, відомий на території України з VIII—IX ст., а також соха, рало, заступ, сапа, коса-горбуша, граблі, серп.
- При молотьбі користувалися ціпом (складався з ударної частини — бича та держака-ціпильна); в деяких місцях зерна з колосся витоптували тваринами або витискували возом. Віяли зерно з допомогою лопати, решета, сита, мірки тощо; мололи на вітряних і водяних млинах, а також ручними жорнами. Для роздрібнення зерна на крупу застосовували ступу. Тканину виготовляли на ткацькому верстаті.

2. Поселення, житло

- Основною складовою частиною поселення в центральних районах України було займище — дворище з кількох осель, які найчастіше належали близьким родичам. Група таких дворищ становила громаду (селище — село). Якщо частина дворищ відокремлювалась від села, таке нове поселення називалося «висілком», «присілком», іноді «кутком», «землями».
- Загалом селянські хати були подібні одна до одної: приземкуваті, з низькими зовнішніми дверима й високим порогом. У сінях зберігалися внаряддя праці — лопати, граблі та ін. Упорядження хати було дуже просте: піл, стіл, ослін, одна — дві лави, колиска, мисник із простим глиняним посудом, інколи ткацький верстат, на стінах — божниця, рушники. Освітлювалася хата найчастіше каганцем (мисочка або черепок з лоєм — баранячим жиром). Іноді стіни, піч, сволок, двері, мисник прикрашалися рослинним орнаментом, зображеннями казкових птахів, сцен побутового характеру тощо.
- Українські сільські житла можна поділити на постійні (дерев'яні, кам'яні, глинобитні) й тимчасові (курені, хижі, халупи, колиби — де жили переважно пастухи, рибалки, мисливці, козацька сірома).

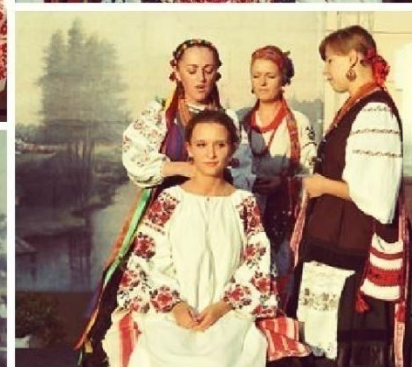
3. Одяг, їжа

Збереглося дуже мало даних. Але деякі вказівки літописів, фрески, малюнки, а також матеріали усної народної творчості допомагають відтворити ці елементи побуту. Серед селянського одягу найбільш поширеними були свита, сіряк, каптан, кожух, сорочка, штани (ногавиці) суконні й полотняні, а також гуні, гачі, плащі.. У гуцулів, наприклад, сердак шився з червоного або чорного сукна, прикрашався шнурками, обшивками, китицями. Селянський одяг шили з домотканого полотна (конопляного або лляного), сукна, смухів. Із чоловічих головних уборів слід назвати солом'яний бриль, сукняну та баранячу шапки. Для жіночого вбрання характерними були вишиті сорочки, пояси одягом служили плахта, запаска та фартух, на голову одягали хустку. Серед жіночих прикрас відомі намисто з коралів і янтарю, персні, хрестики, стрічки. Заміжні жінки на голову надівали очіпок, поверх якого пов'язувались наміткою. Дівчата заплітали волосся в одну або дві коси, укладаючи їх навколо голови. Із взуття відомі постולי (ходаки) з шкіри, лапті (личаки) з липової кори, чоботи.

4. Сімейні звичаї та обряди

- Весіллям здавна відзначали появу нової сім'ї; весільна обрядовість, отже, виконувала соціальну функцію, вона по суті стверджувала акт вінчання. Справляли весілля у вільний від польових робіт час: від великодня до трійці — весною, від жовтня до середини листопада — восени, на м'ясиці — взимку, тобто від різдва (25 грудня) до кінця лютого. Як більшість інших обрядів, українське весілля виникло на основі давньоруського. Так, викрадення нареченої, що відбувалося за згодою дівчини, як одна з найдавніших форм одруження (згадується ще в «Повісті временних літ»), побутувало на Україні і в XVII ст. Одним із давніх обрядів було укладення угоди про шлюб, домовленість про «віно» (посаг), обряд викупу молодої, замінений пізніше договором батьків.
- Основні обряди, якими супроводжувався шлюб, склалися із сватання, заручин і весілля. Зміст сватання полягав в укладенні попередньої угоди між представниками молодого — старостами й батьками молодої (траплялися також випадки, коли сватів засилала дівчина до хлопця). Після сватання, якому часто передували оглядини, відбувалися заручини з участю родичів наречених і в більш урочистій обстановці.

5. Народні повір'я

- Народні повір'я, породжені вірою у надприродні сили та різні чудодійства, довго жили в народі, передавалися із покоління в покоління і мали великий вплив на народну психологію.
- В обрядовості, віруваннях та повір'ях українців важливу роль відігравав хліб, він супроводив людину від дня народження до смерті. «В житті — хліб усьому голова», — говорили в народі. З хлібом батько запрошував на хрестини, з хлібом йшли свататися, запрошували на весілля, коровай у весільному обряді грав одну з основних ролей, хлібом мати благословляла молодих до вінця і ним зустрічала, хлібом і сіллю вітали гостей, на домовині померлого клали загорнутий в рушник хліб прощання. У перший день сівби господар клав хліб із сіллю на межі, щоб був добрий урожай. При переході до нової хати на ніч клали в ній хліб, сіль і жито. У перший день новосілля в хату вносили діжу з тістом. На Бойківщині був звичай класти хліб у фундамент при закладанні підвалин нової хати (для забезпечення добробуту).

6. Народні повір'я

- Ряд повір'їв стосувався новосілля і спорудження житла. Перед тим, як увійти в нову хату, впускали туди курку й півня або собаку і kota (щоб першою сконала та істота, яка першою переступить поріг нової хати). При будівництві житла не використовували поваленого бурею дерева (за повір'ям, буря — дія злих духів, і повалене дерево приносить лихо).
- Частина народних повір'їв пов'язувалася з хатнім порогом, піччю, покуттям тощо. Так, через поріг не можна було вітатися. Піч вважалася місцем перебування домовика. Покуть — це почесне місце, і на нього садили завжди поважну особу, гостя; в різдвяну ніч на покуті залишали кутю, вечерю.
- Українська демонологія розвивалася у тісному зв'язку з демологією сусідніх народів. Наприклад, в українському фольклорі, як і в російському, білоруському та молдавському, чорт завжди волохатий, рогатий, хвостатий, чорний, живе в кущах або руїнах будов; він часто буває об'єктом глузувань.
- Українці, вірили в існування русалок. Русалками (нявками, мавками) вважалися дівчата-утоплениці, а в деяких місцевостях і ті, що померли на трійцю або не охрещеними. Мешкали вони у воді, а в певні часи збиралися на берегах річок та озер і принаджували людей, щоб залоскотати й утопити їх.

7. Народні повір'я

- Існувало також чимало повір'їв про вовкулаків (людей-перевертнів), нечисту силу, мару, домовиків, водяників, відьом, перелесників, злиднів, упирів. Вірили, наприклад, що упирі виходять уночі з могил, нападають на людей, висмоктують із них кров.
- Захист від ворожих сил, зокрема при лікуванні, вбачали в різних магічних діях, шептанні, заклинанні, виконавцями яких виступали чародії (чарівники й чарівниці), тобто ті, хто спілкувався з нечистою силою. Близько до чарівників і чарівниць стояли знахарі й знахарки, що разом із раціональними методами лікування вдавалися й до магічних прийомів.

8. Святий вечір

Це одне з найурочистіших свят. Його відзначають напередодні Різдва. В різних регіонах України були у цих звичаях деякі відмінності. Але всюди зі святвечором пов'язаний обряд приготування першої куті. Її називали багатою, оскільки, крім неї, готували одинадцять пісних страв, серед яких обов'язково мали бути борщ, риба, гриби, пироги з квасолею і капустою, картопля та узвар. Кутю традиційно виготовляли з пшеничного чи ячмінного зерна (на півдні України з рису). Перед тим їх вимочували у воді, товкли в ступі, сушили і знову товкли, щоб остаточно звільнити од луски. Кутя вважалася основною обрядовою їжею, а тому з нею пов'язано чимало обрядодій. Після її приготування, вийнявши горщик, дивилися: якщо зерна піднялися через вінчик — на добробут, а запали — на лихе передвістя. До звареного збіжжя додавали меду, але пам'ятали відоме прислів'я «Не передай куті меду». В інших регіонах заправляли товченим маком, волоськими горіхами, родзинками та іншими смаковитими приправами. Усе це розмішували узваром. На особливу увагу заслуговує обряд «Нести кутю на покую».

9. РІЗДВО

Різдво

Одним з основних українських звичаїв є святкування Різдва. У передріздвяний день - 6 січня - відзначається Святвечір. Основними стравами на Святий вечір є кутя - рисова або пшенична каша з медом, родзинками і маком, а також узвар - компот із сухофруктів. Всього, за звичаєм, у Святвечір подають 12 пісних страв. А ось 7 січня, на юрба колядників ходила з торбами для збору гостинців. Вони вибирали собі головного - Березу (або Брезая), латкового (який збирав сало й ковбаси), скарбника, хлібоношу, звіздаря (носив зорю), танцюристів, дзвонарів, скрипалів і т.д. Коляда тривала кілька ночей, поки не обходили кожен будинок у поселенні.

10. Коляда

Коляда — давньоукраїнська богиня неба, мати Сонця, дружина Дажбога (у давніх поляків та литовців — КОЛЕНДА, молдаван та румунів — КОЛИНДА). Один із найбільших та найшанованіших персонажів міфології українців. Ім'я походить від слова КОЛО — стародавньої назви Сонця (у скіфів КОЛО — КЕАЙС)

За легендою, Коляда щороку в найдовшу ніч зими народжує БОЖИЧА — нове Сонце, Новий рік, сина Дажбога. Пологи Коляди відбуваються на Землі, здебільшого в дніпрових сагах. Цьому передує перевтілення Коляди в козу, аби її не впізнала Мара, що вічно ганяється за Колядою.

Свято Коляди у давніх українців відбувалося з 24 грудня по 6 січня (за старим стилем), до свята входило обрядове запалювання вогню (пов'язане з народженням нового бога світла Божича; вогонь мав допомогти золотосяйному новонародженому в боротьбі з Марою), посипання зерном (на врожай) в домі сусіда чи родича, обрядове заколювання свині, ходіння з плугом та козою, споживання куті, ряження, танки, пісні (колядки), спалювання колоди (символ Марі).

З святом Коляди вчені пов'язують першопчатки українського вертепу та театру.

За легендою, Коляда навчила давніх українців — ОРІІВ робити колесо.

Популярність сонячного (язичницького) свята Коляди примусила православну церкву підпорядкувати цій даті свято Різдва.

З XIV ст. свято Коляди входить до української народної обрядовості. Відгомін свята Коляди дійшов до наших днів (колядування тощо).

ІІ. Масляна

Останній тиждень перед Великим постом називається **Масляна** (ще **Колодій, М'ясниця, З'апусти, П'ущення, Сироп'уст, Сироп'усний тиждень, Сір'на неділя, Бабське свято, Заг'альниця, Ніжкові заговини**).

Це давньослов'янське свято проводів зими, пристосоване християнською церквою до тижня перед Великим постом і пов'язане зі звичаєм веселитися та готувати певні страви.

В Україні Масляна не мала такого широкого розмаху, як, наприклад, у центральноросійських областях. Але і в нас дорослі та молодь **катились на конях, ходили в гості, влаштовували банкети у складчину**. В деяких місцевостях Масляну зображувала заміжня жінка, яку під жарти возили на санчатах односельці.

Основою обрядовою стравою Масляної були **вареники** з сиром, які споживалися з маслом чи сметаною. Пекли також гречані **млинці**, заправлені смальцем. Ними частували протягом усього тижня.

Досить популярними серед селян були сколотини од масла. *"Нехай буде і маслянка, аби щоранку!"*

12. Паска

Великдень, Пасха, Христове Воскресіння. Так називають свято, що відображає звершення найзаповітнішої мрії людства — подолання смерті. У словосполученні «Великий День» лунає відгомін міфів та вірувань давніх індусів, єгиптян, греків, римлян, слов'ян та інших народів, що втілювали ідею вічного життя в образах Вішну, Озіріса, Фенікса, бога Сонця...

У Пасхальну ніч храм буває переповнений молільниками. На цей час сюди приїздять і ті, хто живе у найвіддаленіших куточках і не завжди може бути на богослужіннях. Адже йдеться про момент особливого духовного пережиття величного Воскресіння.

«Христос воскрес!» — лунає на світанку. Під передзвін церковних дзвонів та спів пасхальних пісень освячуються паски, писанки та все принесене в прикрашених кошиках і куклях. Люди христосуються і поспішають додому — до сім'ї, родини, особливо якщо вдома з нетерпінням чекають свяченого старенькі й хворі, найменші... І ось всі умиваються свяченою водою, в яку опущено писанку та хрестик, а лише тоді до святкового сніданку, щоб розговоритися* яйцем і паскою.

Із Івана Купала

Найкolorитніше та найцікавіше свято, яким закінчується літній сонячний цикл календарних дохристиянських свят – це **свято молоді – Купало, або Купайло**, що з часом, після прийняття християнства, деякою мірою трансформувалося в церковне свято.

Йдеться про народження **Івана Хрестителя**, яке святкується церквою 7 липня, або 24 червня за старим календарем. Після поширення християнства давнє народне свято Купала в результаті «християнського нашарування» почало називатися святом Івана Купала, а в окремих місцевостях побували навіть такі назви, як Іванець, на Буковині – Іван Лопушник.

Але народна пам'ять зберегла Купальську обрядовість та пісні, які, як гаївки та колядки, належать до найдавніших часів, до первісних поезій та ритуалів на честь життєподателя – Сонця. Звичайно, багато чого було втрачено за останнє століття, коли йшла відверта боротьба з національними традиціями і народними обрядами.

14. Обжинки

Обжинки – старовинний народний звичай святкування закінчення жнив. Назва походить від слова обжинатися, тобто закінчувати жнива. В західних областях поширена назва дожинки. Головна мета – сприяти забезпеченню майбутнього врожаю.

В останній день жнив жінці збирались гуртом на чиемусь лану і під обжинкові пісні в'язали останній сніп:

Ой, снопе, снопе,
Снопе великий.
Золотом-зерном
Колос налитий.

Вважалося, що в цьому снопі зібрана вся життєдайна сила поля. В різних місцевостях України він мав свою назву: іменник, дідух тощо. Останній сніп прикрашали калиною, квітами, перев'язували стрічками і урочисто заносили до хати. На Новий рік його ставили на покуті, а виходячи в поле для першого засіву, домішували до насіння вимолочені з нього зерна.

